

УДК 347. 961 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.95>

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Денисяк Н.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права та процесу
Міжнародного гуманітарного університету,
ORCID ID: 0000-0002-2013-8889
denisyak.natali@gmail.com

Денисяк Н.М. Реформування інституту нотаріату в сучасних умовах євроінтеграції.

Наукова стаття присвячена процесу реформування та вдосконаленню інституту нотаріату відповідно до міжнародних стандартів. Розгляд шляхів реформування нотаріату як комплексної проблеми має забезпечити такому реформуванню успішність і стабільне функціонування системи. Враховуючи потреби цивільного обігу, можна говорити про актуальність порушеної у статті теми, її науково-прикладний характер та безумовний зв'язок із нотаріальною практикою.

Реформа нотаріату – передусім це вигода для людей, адже реалізація запланованого дозволить економити час і гроші громадян та бізнесу, забезпечити доступність нотаріальних дій, подолати корупцію у сфері юстиції, створити надійний захист від шахрайства, відчутно економити державний бюджет та нарешті перейти до стандартів Європейського Союзу».

Сьогодні в Україні відбуваються значні економічні та політичні зміни, що суттєво впливають на процес реформування нотаріату.

Автор статті доходить висновку, що реалізація реформи передбачає три стратегічні кроки. По-перше, запровадження електронної системи нотаріату. Цей проєкт покликаний поліпшити якість нотаріальних дій шляхом зменшення часу на вчинення дії та захисту нотаріального документу від підробки. Переваги від роботи такої системи отримують усі – громадяни, нотаріуси й уся юридична спільнота.

Зокрема, масштабна цифровізація нотаріальної діяльності передбачає: відмову від ведення паперових книг обліку діяльності нотаріуса; зменшення кількості документів, які особа має подавати для вчинення нотаріальної дії; автоматизацію низки процесів у діяльності нотаріусів; ефективну інформаційну взаємодію між державними інформаційними ресурсами; ведення нотаріального архіву в електронній формі.

Наступний крок – перехід до єдиного нотаріату. Це дозволить закріпити єдиний статус нотаріуса в Україні, відмовившись від системи поділу нотаріусів на державних та приватних, як це було

зроблено у багатьох європейських державах. Перехід до єдиного нотаріату передбачатиме поступове припинення діяльності державних нотаріальних контор (сьогодні в Україні працює 687 таких контор), а отже, дозволить суттєво зменшити державні видатки на їх утримання, що сприятиме економії бюджетних коштів. Розроблено концепт заходів, який гарантуватиме доступність базових нотаріальних дій для соціально незахищених верств населення. Можливість звернутися до нотаріуса має бути в кожного громадянина, незалежно від рівня його доходу і місця проживання. Також буде суттєво розширено кількість дій, які можуть вчиняти нотаріуси. Нотаріат отримає право реєструвати шлюби, розлучення, забезпечувати докази тощо.

І третій крок – це саморегулювання нотаріальної професії. Важливим аспектом у реалізації переходу до єдиного нотаріату є передача низки повноважень органу професійного самоврядування нотаріусів, зокрема: здійснювати контроль за організацією діяльності нотаріату, діловодством, дотриманням правил Кодексу професійної етики нотаріуса, організувати підвищення професійного рівня нотаріусів, а також створювати умови для рівномірного територіального розташування робочих місць нотаріусів, аби громадяни із найвіддаленіших куточків нашої країни мали доступ до нотаріальних дій. Певні кроки в напрямі саморегулювання вже зроблені. Ми змінили склад Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату. Тепер до її складу входить лише 3 представники Мін'юсту України та 11 приватних нотаріусів, тобто контроль за рішеннями ВККН вже передано нотаріальній спільноті. Реалізація реформи дозволить закласти міцний фундамент для становлення і розвитку в Україні нотаріату латинського типу, який є світовим еталоном у сфері захисту прав та законних інтересів громадян.

Реформування – це тривалий процес, який залежить не тільки від прагнень Мін'юсту та нотаріусів, але й від політичної та соціально-економічної ситуації в країні.

Ключові слова: нотаріус, медіація, правосуддя, юридичну допомога, нотаріат в Україні, юридична необізнаність, професія нотаріуса, нотарі-

альні дії, інститут попереджувального правосуддя, нотаріальна практика нотаріусів.

Denysiak N.M. Reforming the institute of notary institute in the modern conditions of European integration.

The scientific article is devoted to the process of reforming and improving the notary institution in accordance with international standards. Consideration of ways to reform the notary as a complex problem should ensure the success of such reform and stable functioning of the system. Taking into account the needs of civil circulation, we can talk about the relevance of the topic raised in the article, its scientific and applied nature and unconditional connection with notarial practice.

The notary reform is primarily a benefit for people, because the implementation of the planned will save time and money of citizens and businesses, ensure the availability of notarial actions, overcome corruption in the field of justice, create reliable protection against fraud, significantly save the state budget, and finally move to the standards of the European Union.

Today, significant economic and political changes are taking place in Ukraine, which significantly affect the process of notary reform.

The implementation of the reform involves three strategic steps. Firstly, the introduction of an electronic notary system. This project is designed to improve the quality of notarial actions by reducing the time to perform the action and protecting the notarial document from forgery.

In particular, the large-scale digitization of notarial activity involves: the rejection of keeping paper books of notary activities; reducing the number of documents that a person must submit to perform a notarial act; automation of a number of processes in the activity of notaries; effective information interaction between state information resources; maintaining a notarial archive in electronic form.

A full technical and economic analysis of E-notary has already been prepared. It is planned that the first stage of the «pilot» with the notary's electronic workplace will be launched by the end of 2020.

The next step is the transition to a single notary. This will make it possible to consolidate the unified status of a notary in Ukraine, abandoning the system of dividing notaries into public and private ones, as was done in many European states. The transition to a single notary office will involve the gradual termination of the activities of state notary offices, and therefore will allow a significant reduction of state expenses for their maintenance, which will contribute to the saving of budget funds. A concept of measures has been developed that will guarantee the availability of basic notarial actions for socially vulnerable sections of the population. The number of actions that notaries can perform will

also be significantly expanded. The notary will have the right to register marriages, divorces, provide evidence, etc.

And the third step is self-regulation of the notary profession. An important aspect in the implementation of the transition to a unified notary is the transfer of a number of powers to the body of professional self-government of notaries, in particular: to exercise control over the organization of notary activities, record keeping, compliance with the rules of the Code of Professional Ethics of Notaries, to organize an increase in the professional level of notaries, as well as to create conditions for an even territorial distribution of workers places of notaries, so that citizens from the most remote corners of our country have access to notarial acts. Certain steps in the direction of self-regulation have already been taken. We have changed the composition of the Higher Qualification Commission of the Notary. Now, its composition includes only 3 representatives of the Ministry of Justice of Ukraine and 11 private notaries, that is, control over the decisions of the HCPC has already been transferred to the notary community. The implementation of the reform will make it possible to lay a solid foundation for the formation and development of a Latin-type notary in Ukraine, which is a world standard in the field of protection of the rights and legitimate interests of citizens.

Reforming is a long process that depends not only on the aspirations of the Ministry of Justice and notaries, but also on the political and socio-economic situation in the country.

Key words: notary, mediation, justice, legal assistance, notary in Ukraine, legal ignorance, notary profession, notarial actions, institute of preventive justice, notarial practice of notaries.

Постановка проблеми. Вважається, що найскладніші часи – це часи змін. А зміни у сфері нотаріату, як і загалом у нашому правовому полі, відбуваються перманентно, тож нотаріусам працювати завжди непросто. Але саме спільне подолання законодавчих та бюрократичних перепон рік у рік робить нотаріат сильнішим та згуртованішим.

Реформування нотаріату – процес перманентний, так чи інакше пов'язаний майже з усіма реформами, які постійно відбуваються в нашій країні. Сфера нотаріату безпосередньо стосується приватної власності, яка завжди особливо турбує керівництво держави, адже саме приватна власність є однією з основ економіки. Однак, незважаючи на часті зміни законодавства, нотаріат завжди залишається стабільним та відповідальним, оскільки високо цінується довіра людей. Нотаріат України завжди давав потужний ресурс для старту реформ у державі, а також виступав своєрідним буфером для захисту прав фізичних

та юридичних осіб від невдалої стратегії реформаторів. Доступність і висока якість нотаріальних та реєстраційних дій – один із основних пріоритетів Мін'юсту. Для цього Міністерство юстиції України впроваджує масштабну реформу нотаріату.

В межах своїх повноважень, визначених Законом «Про нотаріат» та Статутом, Нотаріальна палата України ініціює якісне реформування, долучається до розробки законопроектів та проектів підзаконних нормативно-правових актів. Наскільки це можливо, реалізується Концепцію реформування нотаріату України, розроблену ще два роки тому. Зокрема, вдалося розробити та ухвалити Кодекс професійної етики нотаріусів.

Концептуальна новація – перехід нотаріальної професії з самоврядування на саморегулювання. Тобто частина повноважень, які зараз має Мін'юст, будуть передані до професійної організації нотаріусів (НПУ). Зокрема, затвердження Кодексу професійної етики, вимог та порядків, які регламентують діяльність нотаріату, здійснення певних перевірок тощо. Разом з тим, за Мін'юстом зберігаються певні контрольні функції – розгляд скарг, видача та анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю тощо. Та й державні нотаріальні архіви залишаються в підпорядкуванні Мін'юсту, адже вони є власністю держави.

Нотаріат завжди готовий до змін та стоїть на захисті прав і законних інтересів громадян і бізнесу. Таким є стиль життя кожного нотаріуса. Перехід нотаріату на саморегулювання дозволить підтримувати у професії високі стандарти та належний контроль. З точки зору вигоди для держави це дозволить скоротити витрати держбюджету. Для реальних реформ у нотаріаті потрібні законодавчі зміни, а отже, політична воля, а також бажання регулятора (Міністерства юстиції України) впроваджувати ці зміни, а не гальмувати розвиток. Метою децентралізації владних повноважень потрібно передати до НПУ функції контролю у сфері нотаріату, нагляду за діяльністю нотаріусів як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, розширити можливості НПУ щодо організації підвищення професійного рівня та кваліфікації. Також Палата повинна самостійно вирішувати питання про анулювання свідоцтва (за аналогією з адвокатурою) тощо. На часі також розширення переліку нотаріальних та інших дій, що вчиняються нотаріусами від імені держави; узаконення повноважень нотаріусів у сфері медіації; запровадження можливості попереднього забезпечення нотаріусом доказів; запровадження можливості позасудового встановлення нотаріусом фактів, що мають юридичне значення (реєстрація народження, усиновлення, шлюбу, розлучення); запровадження механізму використання нотаріусами ескроу-рахунків для здійснення транзак-

цій за договорами купівлі-продажу нерухомого майна і цінних паперів; законодавчо закріпити єдиний цикл відчуження нерухомості, корпоративних прав та їх реєстрації тощо.

Аналіз наукових публікацій. Теоретичну основу дослідження проблематики інституту нотаріату склали праці таких зарубіжних вчених, як: С.С. Алексєєв, Ж.-Л. Бержель, а також безпосередньо над проблемами нотаріату працюють такі українські вчені, як В.В. Баранкова, К.Л. Зілковська, Ю.П. Ільїна, В.В. Комаров, Р.Г. Кочер'янц, Ю.Г. Орзіх, С.Г. Пасічник, Л.К. Радзієвська, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.М. Черниш, Л.Е. Ясінська та ін.

Метою данної статті є дослідження і аналіз правового регулювання організаційно-правової структури та процесуальної компетенції нотаріусів. Основними **завданням** автор ставить перед собою: оцінку напрацювань походжених від наукового середовища та практиків щодо пропонуваного у процесі реформування нотаріату новацій, пропозицію нового підходу при створенні концепції реформування нотаріату, сутністю якого є комплексність: від розроблення заходів для підвищення публічного статусу нотаріату до спільної реформи нотаріату й органів, дотичних у функціоналі до його діяльності.

Виклад основного матеріалу. У нотаріаті кожної країни свій «менталітет». Нотаріат України повинен мати власне обличчя, враховуючи історичні чинники та сучасні реалії. Однак багато конструктивних моментів можна запозичити у нотаріатів балтійських країн, Німеччини, Франції, Грузії та навіть Казахстану. Як зазначав на одній з міжнародних конференцій віцепрезидент Федеральної нотаріальної палати Німеччини Ріхард Бок, нотаріус є економічно вигідним для держави правоохоронцем, оскільки на діяльність приватного нотаріату держава не витрачає жодної копійки. В Німеччині держава не тримає нотаріат у лещатах жорсткого контролю, там діють квоти, а професія нотаріуса надзвичайно шанується. Попри стрімкий розвиток «цифри», важливе значення має саме особиста роль нотаріуса в цивільному обігу, індивідуальний підхід до кожної справи. Тобто інформаційні технології повинні бути дієвим інструментом у руках нотаріуса-професіонала [6, с. 160].

Важливим напрямком є зменшення паперових носіїв у нотаріаті. Тут корисним може бути досвід Франції, де був розроблений інструмент для ідентифікації та підпису документів, подібний до електронного цифрового підпису. Документ підписується на комп'ютері, скріплюється цифровим підписом нотаріуса та існує в електронній версії. Саме такий документ фактично є першим екземпляром, оригіналом. Наразі більшість усіх нотаріальних актів у Франції зберігаються в цифровому форматі. Практикується цифровий обмін

даними з банками при іпотеці, депозит нотаріуса для проведення розрахунків між сторонами тощо.

У Грузії функціонує електронний реєстр нотаріальних дій, до якого направляються всі нотаріальні акти. З 2010 р. нотаріуси Грузії мають право посвідчувати довіреності та засвідчувати підписи на заявах за допомогою відеозв'язку. До речі, важливою запорукою успішного розвитку грузинського нотаріату є те, що членський внесок до Нотаріальної палати становить 2% від доходу нотаріуса (в Україні – фіксована сума в розмірі однієї мінімальної зарплати на рік).

Якщо говорити про запровадження Е-нотаріату, до цього питання потрібно підходити виважено, без поспіху, орієнтуючись на досвід закордонних колег (держав-членів Міжнародного союзу нотаріату), але не сліпо його копіюючи. В Україні нотаріальна діяльність має безліч особливостей та нюансів, а саме, створення єдиного електронного реєстру нотаріальних дій. Таке завдання було зафіксоване у розробленій НПУ Концепції реформування нотаріату більше ніж два роки тому. НПУ розпочала ініціювати таку систему багато років тому, а зараз разом з командою Мін'юсту актуалізували ці напрацювання, врахували всі вимоги сучасності, курс держави на цифровізацію та, звісно ж, досвід нотаріальної практики. Передбачаються такі складові системи е-нотаріату: електронний нотаріальний архів; електронний реєстр нотаріальних дій; електронне робоче місце нотаріуса; інші підсистеми з можливістю електронного документообігу. Запровадження новацій, звісно ж, відбуватиметься не різко, а поетапно. Держателем електронної системи нотаріату буде Міністерство юстиції України, технічним адміністратором – держпідприємство, що належить до сфери управління Мін'юсту. Нотаріальна палата України буде функціональним адміністратором підсистем електронного робочого місця нотаріуса, електронного реєстру нотаріальних дій та інших. Електронний реєстр нотаріальних дій повинен належати та перебувати в адмініструванні Нотаріальної палати України. Такий підхід відповідає практиці країн латинського нотаріату (Україна є членом Міжнародного союзу латинського нотаріату). В Європі нотаріальні електронні реєстри належать професійним самоврядним організаціям. У більш широкому розумінні Е-нотаріат може передбачати, наприклад, запровадження електронної нотаріальної інформаційної системи «E-Notar», куди мають входити нотаріальні та інші реєстри, а також відомості про клієнтів, можливість ведення архіву, діловодства та звітності нотаріуса. Головне усвідомити, що основна мета електронного нотаріату – не звести функції нотаріуса до механічних, а зробити нотаріат максимально доступним та зручним для громадян України.

У центрі нотаріату завжди стоїть людина, тому однією з основних цілей діяльності НПУ є розви-

ток превентивної функції нотаріату, яка полягає у запобіганні спорам між учасниками правовідносин. Законність, професійність, захищеність – ці характеристики повинні чітко асоціюватися з нотаріальною діяльністю. Нотаріат України впевнено тримає курс на ефективні зміни. Сфери нотаріальної діяльності є важливим правовим механізмом забезпечення реалізації прав та обов'язків суб'єктів права, досудового захисту прав та інтересів громадян, організацій, підприємств, а також правової охорони суспільства. Нотаріат виконує важливі функції як інститут такого собі превентивного правосуддя [5, с. 84-85].

Питання необхідності оновлення нотаріату та надання йому додаткової гнучкості, у тому числі в напрямі відмови від обмежувальних підходів до нотаріальних функцій, останнім часом привертає значну увагу спеціалістів. Одним із потенційних напрямів такого реформування нотаріату й нотаріальної професії може бути визнання за нотаріусом можливості здійснювати медіативну функцію під час вчинення нотаріального провадження. Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ ЄС «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах» від 21 травня 2008 р. визначає медіацію як «організований процес із будь-якою назвою, у якому дві або більше сторони намагаються добровільно досягнути вирішення свого спору за допомогою посередника» [3]. Сьогодні нотаріуси країн латинського типу організації застосовують медіативний інструментарій у своїй професійній діяльності, а в деяких країнах навіть допускається суміщення в одній особі нотаріуса та адвоката, нотаріуса й радника з правових питань. 15 грудня 2021 року набрав чинності Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX «Про медіацію», яким визначено правові засади та порядок проведення медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання [2]. Нотаріус за своєю суттю – природжений медіатор, медіація в руках нотаріату вже незабаром стане потужним механізмом позасудового врегулювання спорів [8, с. 7]. В Законі пропонується надати нотаріусам нові повноваження (що відповідає міжнародній практиці): забезпечення доказів, встановлення фактів, можливість здійснення медіації, можливість реєстрації укладення та розірвання шлюбів, також передбачаються зміни, спрямовані на удосконалення процедури вчинення окремих нотаріальних та реєстраційних дій, антирейдерських заходів, а також запровадження нових інструментів для громадян та бізнесу. Таким чином, нотаріат України реформується за стандартами [7, с. 60]. Створення Центру медіації в Україні є важливим кроком для участі нотаріату як органу безспірної юрисдикції у розбудові інституту попереджувального правосуддя, його було створено з метою об'єднання нотаріусів, які практикують у сфері медіації, а також

задля участі в законотворчій роботі, впровадження та розвитку альтернативних способів вирішення спорів, створення єдиної практики медіації в нотаріаті, сприяння додатковому закріпленню за нотаріатом України статусу інституту попереджувального правосуддя. Основними завданням Центру є проведення спеціальних навчань для нотаріусів із отриманням відповідних сертифікатів, організація регулярних зустрічей з метою обміну досвідом, зокрема з іноземними експертами. Медіація – це інструмент, який допомагає легко і швидко домовлятися, нести мир та злагоду в професійне та повсякденне життя.

Висновки. Підсумовуючи та узагальнюючи, слід зазначити: як продукт природної потреби у посвідченні прав, у наданні документам і фактам юридичної вірогідності, нотаріат еволюціонував у відповідь на ускладнення соціально-економічного життя людства. Український нотаріат ще перебуває на етапі розвитку, тому що це постійний і невинний процес самовдосконалення. Нотаріат розвивається та перетворюється в напрямі професійності, стабільності та фінансової незалежності. Нині із впевненістю можна констатувати, що реформи в нотаріаті нашої держави стали реальністю і приносять гарні результати. Реалізація повного реформування інституту нотаріату дозволить закласти міцний фундамент для становлення і розвитку в Україні нотаріату латинського типу, який є світовим еталоном у сфері захисту прав та законних інтересів громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383.

2. Про медіацію: проект Закону України від 27 березня 2015 р. № 2480. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558.
3. Директива Європейського парламенту та Ради № 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах» (Страсбург, 21 травня 2008 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
4. Горбань Н.С. Медіація в діяльності нотаріусів України: теорія і практика. Цивілістична процесуальна думка. 2017. № 4. С. 27–32.
5. Козьяков Ю. Нотаріат у дзеркалі проблем. Право України. 2010. № 6. С. 84–85.
6. Сосименко Ю.П., Коломоєць Т.О., Гулевська Г.Ю. Яким бути нотаріату України. Влада. Людина. Закон. 2010. № 1. С. 159–161.
7. Фурса С.Я. Проблема формування принципів організації та діяльності нотаріату в Україні. Часопис Київського університету права. 2008. № 1. С. 59–65.
8. Фурса С.Я. Медіація в Україні: актуальні питання теорії і практики та необхідність законодавчої регламентації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. Вип. 1(99). С. 5–8.
9. Пропозиції щодо розвитку медіації у нотаріальній практиці нотаріусів України URL: <http://mirn.com.ua/publikaciyi/1-publikaciyi/29-2010-11-29-09-46-49>.
10. Медіація як засіб вирішення конфліктом URL: <http://blog.liga.net/user/vkrupelnytskyj/article/7962.aspx>.